

вверх под небом поиграть, да никого не трогайте сегодня, ни пешехода щекотать не смейте, ни рыбакам их невод отягчать травой и тиной, ни ребенка в воду заманивать рассказами о рыбках» [7, с. 193].

В Олесевій інтерпретації образ русалки також більшою мірою позитивний, ніж негативний. Зокрема, його русалка – це «**та, що страждає від людської злоби**»: «Мене до дуба прип'яли і груди жаром попекли, а дехто й досі на селі, а люде, наче звірі, злі» [5, с. 59]; «Насилу вирвалася я, – лишилася коса моя» [5, с. 59]; «**яка нерідко звертається до Бога**»: «О боже мій! Кого я бачу! Хто сонця Божого ясний, кого й на мить з очей не втрачу, хто світить в серці день і ніч» [5, с. 48].

Отож, проаналізувавши хтонічний концепт «русалка», встановили, що у творах Олександра Олесья й О. Пушкіна він виявляє себе і як константа етносвідомості, і як індивідуально-авторський художній концепт. Позитивні чи негативні конотації, що супроводжують денотативний зміст, сигналізують про відповідне ставлення носіїв мови до відповідного демонологічного персонажа. Здійснена аспектуалізація концепту «русалка» засвідчує його складність і багатогранність, відкриває перспективи для подальших досліджень, що будуть виконуватися із застосуванням інших методик, залученням нових концептів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демонічні істоти: Русалка, Чугайстер і ін. / 100 найвідоміших образів української міфології : [упор. О. Таланчук]. – К.: Орфей, 2002. – 448 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник – довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Милорадович В. Українська відьма: нариси з української демонології / В. Милорадович. – К.: Веселка, 1993. – 72 с.
4. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / І. Нечуй-Левицький. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
5. Олесь О. Твори: в 2 т. / О. Олесь. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Драматичні твори. Проза. Переклади. – 683 с.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика: учеб. изд. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ; Восток-Запад, 2007. – 314 с.
7. Пушкин А. С. Драматургия. Проза / А. С. Пушкин. – М.: Правда, 1981. – 681 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2014 р.

УДК 81.42

Тетяна Вільчинська

(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ ЯК НОВА НАУКОВА

ДИСЦИПЛІНА ПОЛПАРАДИГМАЛЬНОГО ТИПУ

Стаття присвячена проблемі становлення лінгвоконцептології – актуальної галузі знань у системі когнітивних наук гуманітарного напрямку. Встановлено, що, як міждисциплінарна когнітивна наука, лінгвоконцептологія реалізується в площині зіткнення різних підходів до вивчення концепту, передусім когнітивної лінгвістики і лінгвокультурології, що дає право тлумачити її як мовознавчу інтегральну галузь, об'єктом дослідження якої є концепт.

Ключові слова: лінгвоконцептологія, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, концепт, міждисциплінарна мовознавча інтегральна галузь.

Татьяна Вильчинская. ЛИНГВОКОНЦЕПТОЛОГИЯ КАК НОВАЯ НАУЧНАЯ ДИСЦИПЛИНА ПОЛИПАРАДИГМАЛЬНОГО ТИПА

Статья посвящена проблеме становления лингвоконцептологии – актуальной области знаний в системе когнитивных наук гуманитарного направления. Установлено, что, как междисциплинарная когнитивная наука, лингвоконцептология реализуется в плоскости столкновения различных подходов к изучению концепта, прежде всего когнитивной лингвистики и лингвокультурологии, что дает право толковать ее как лингвистическую интегральную отрасль, объектом исследования которой является концепт.

Ключевые слова: лингвоконцептология, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, концепт, междисциплинарная лингвистическая интегральная отрасль.

Tetyana Vilchynska. CONCEPTUAL LINGUISTICS AS A NEW TYPE OF INTEGRAL SCIENTIFIC PARADIGM

The article deals with the problem of linguistic conceptology developing, topical discipline in the system of cognitive humanities. It was defined, as an interdisciplinary cognitive discipline; linguistic conceptology is realized in the collision of different scientific methods of concept studying, especially in the linguistics and cognitive linguistics, which gives the right to interpret it as an integral linguistic area.

Key words: linguistic conceptology, cognitive linguistics, linguistics, concept, interdisciplinary linguistic integral area.

У кінці 90 р. ХХ ст. у вітчизняному, а передусім зарубіжному, мовознавстві переважають інтеграційні тенденції: формується наукова парадигма, що синтезує різні підходи та формує «поліпарадигмальний» (О. Кубрякова) статус сучасної лінгвістики. Внаслідок цього з'являється низка наук, що мають міждисциплінарний характер, як-от лінгвокогнітологія, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика, гендерна лінгвістика, лінгвістична філософія та ін. Вимоги інтеграції різних підходів у таких наукових галузях висувають на перший план вивчення людину. «Зрушення парадигми лінгвістичних досліджень у бік антропоцентричного бачення та розуміння мовних явищ є визначальною рисою сучасного мовознавства», – зазначає Т. Космеда [5, с. 11]. На думку О. Селіванової, згідно з принципом антропоцентризму, «людина розглядається як центр і найвища мета світобудови,... тому в лінгвістиці цей принцип застосовується при дослідженні мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури» [9, с. 32].

Отже, саме переорієнтація мовознавців з об'єкта – мовної одиниці на суб'єкт пізнання – людину (аналізується людина в мові і мова в людині), а також зосередження уваги на співвідношенні мови і мислення значною мірою забезпечили формування спочатку когнітивної лінгвістики, а пізніше – лінгвістичної концептології, або лінгвоконцептології.

Незважаючи на те, що сьогодні лінгвоконцептологія як наука не викликає заперечень (її становлення засвідчують праці зарубіжних і вітчизняних науковців, як-от К. Голобородька, І. Голубовської, В. Жайворонка, В. Іващенко, Т. Космеди, В. Кононенка, А. Приходька, Т. Радзівської, О. Селіванової, М. Скаб, Н. Слухай, а також М. Алефіренка, Є. Бартмінського, А. Вежбицької, С. Воркачова, В. Воробйова, В. Карасика, В. Красних, О. Кубрякової, Д. Лакоффа, В. Маслової, М. Піменової, З. Попової, Г. Слишкіна, Й. Стерніна, Ю. Степанова, У. Чейфа, О. Шмельова та ін.), залишається чимало дискусійних питань, насамперед пов'язаних з її походженням, зв'язком з іншими мовознавчими дисциплінами, статусом основної одиниці – концепту та под.

З'ясувати, як проходило становлення лінгвоконцептологічного напрямку досліджень, що визначає його специфіку та які завдання стоять сьогодні перед цією мовознавчою дисципліною, є метою запропонованої розвідки.

Аналіз праць згаданих вище лінгвістів показав, що більшість учених пов'язує виникнення лінгвоконцептології з когнітивною лінгвістикою і лінгвокультурологією. Думку про те, що лінгвістична концептологія як нова галузь виокремилась у складі когнітивної лінгвістики і є одним із напрямків лінгвокогнітології, висловлюють З. Попова, Й. Стернін, які основними завданнями цієї дисципліни вважають дослідження концептів та засобів їх мовної репрезентації, механізмів моделювання концептуальних одиниць, встановлення їхнього місця в концептосфері, аналіз процесів концептуалізації світу тощо [8, с. 22–23].

Стосовно лінгвокультурологів, зокрема Ю. Степанова, С. Воркачова, В. Карасика, В. Маслової, то вони більше схиляються до думки, що лінгвоконцептологія виділилась із лінгвокультурології «в ході переакцентації і модифікації Е. Бенвеністом тріади «мова, культура, людська особистість», в якій «людська особистість» дорівнює свідомості, а точніше сукупності «згустків смислу», що її утворюють, – концептів» [1, с. 13]. Ю. Степанов зазначає: «Концептологія – це нова дисципліна, що вивчає так звані культурні концепти, тобто поняття, що становлять культурну цінність» [11, с. 3].

В Україністичі на те, що концептологічний (логіко-лінгвістичний) напрям належить лінгвокультурології, звертає увагу О. Селіванова, зауважуючи, що він представлений описом наявних у відповідній культурі концептів на текстовому матеріалі різних сфер спілкування та пов'язаний із встановленням культурних доміант у різних етносів [9, с. 261].

Дехто з науковців походження лінгвоконцептології тлумачить значно ширше. Пор.: створена в межах культурології загалом (В. Нерознак) або виділилась з концептології (Й. Стернін).

Зазначимо, що З. Попова і Й. Стернін на позначення досліджуваної галузі вживають термін «лінгвокогнітивна концептологія», натомість С. Воркачов пропонує назву «лінгвокультурна концептологія», основною одиницею якої, на його думку, є лінгвокультурний концепт (лінгвоконцепт), Ю. Степанов використовує термінологему «культурна концептологія».

Разом із тим констатуємо, що частіше вчені не задаються метою розмежовувати зв'язки лінгвоконцептології з когнітивною лінгвістикою та лінгвокультурологією. Тому нерідко одні і ті ж науковці пов'язують її водночас з обома галузями знань (С. Воркачов, В. Карасик, В. Іващенко, О. Селіванова). У цьому контексті, очевидно, мають рацію ті, хто лінгвоконцептологію розглядає як науку, що виникла на стику лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики і носить міждисциплінарний характер.

Одним із чинників утвердження лінгвоконцептології як інтегральної дисципліни, за словами В. Іващенко, «є загальна тенденція до встановлення міждисциплінарних зв'язків майже в усіх ланках людського життя» [2, с. 3]. Т. Космеда пояснює цей процес вимогами інтеграції лінгвістичного, когнітивного та психологічного підходів у сучасних мовознавчих студіях за умови надання особливого значення культурі, яку сьогодні розглядають як найбільш фундаментальний спосіб людського буття [5, с. 11]. Водночас дозволимо собі не погодитися з дослідницею в тому, що саме в межах лінгвоконцептології вона пропонує виділяти «два основні підходи – лінгвокогнітологічний і лінгвокультурологічний, спільною рисою яких є інтерес до поняття концепту, а розбіжність виявляється в розумінні та методиці дослідження цього поняття» [5, с. 20].

На міждисциплінарний характер лінгвоконцептології звертає увагу В. Кононенко. За свідченням науковця, ідеї лінгвоконцептології як актуальної галузі знань, що ґрунтуються на спільних теоретико-методологічних засадах та принципах і проектуються на різні гуманітарні сфери, «реалізуються в царині зіткнення наукових підходів і методик дослідження, зокрема з позицій психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвістичної філософії, пропозиційної логіки тощо» [4, с. 111].

У тому, щоб інтегрувати розрізнені інтелектуальні зусилля дослідників із різних галузей знання – психологів, соціологів, політологів, філософів та філологів, завдання концептології

вбачають В. Нерознак, М. Красавський, В. Красних та ін. Потребу у створенні лінгвістичної концептології науковці насамперед пояснюють відсутністю спеціальної наукової дисципліни, присвяченої вивченню концептів. Так, В. Карасик та Й. Стернін у передмові до «Антології концептів», характеризуючи концептологію як розділ міждисциплінарної когнітивної науки, що виникла в межах культурології, подають таке її визначення: «Це наука про концепти, їх зміст і відношення концептів у концептосфері. Концептологія досліджує як національні, так і групові, а також художні та індивідуальні концептосфери, ... загалом це наука, що ставить на меті: описати названі в мові концепти лінгвістичними засобами» [3, с. 5].

Основні завдання лінгвоконцептології як науки про концепти докладно викладені О. Селівановою та передбачають: розмежування концепту, поняття і значення; встановлення його залежності від засобів мовної вербалізації; класифікацію концептів за способами формування; визначення різних компонентів у їх структурі; встановлення специфіки концептів в індивідуальній та колективній свідомості, а також обсягу концепту залежно від репрезентації в різних картинах світу; крім того, визначення типології концептів і методики їхнього аналізу [9, с. 411]. Різною мірою ці завдання уточнюють і доповнюють інші вчені. Пор.: «концептологія досліджує надзвичайно важливий компонент людської мовної свідомості – концепт» (М. Красавський) або «модельовання концептів є одним із важливих напрямків лінгвоконцептології» (В. Карасик). Цим зумовлене і таке визначення: «Дослідження концептів отримало назву концептології. Концептологія, як свідчить сама назва, об'єднує дослідників своїм об'єктом, але в її межах можливі різні дослідницькі підходи до концептів» [6, с. 162].

Розглядаючи поняття концепту в системі когнітивних наук гуманітарного напрямку, В. Ніконова зазначає, що «в концептології існують різноманітні підходи до аналізу концептів», причому, як зауважує дослідниця, посилаючись на Г. Слишкіна, «вони не взаємовиключні, а лише підкреслюють різні аспекти формування концепту» [6, с. 163].

В. Іващенко виділяє в межах лінгвоконцептології п'ять основних напрямів наукових пошуків, що диференціюються залежно від дослідницьких зацікавлень концептом:

1) етнолінгвоконцептологія, яка тісно взаємодіє з лінгвокраїнознавством, лінгвокультурологією, етнолінгвістикою, етнопсихолінгвістикою й представлена дослідженнями концептів окремої [етно]культури, або етнокультурних концептів;

2) порівняльна етнолінгвоконцептологія, пов'язана з дослідженням концептуальних та мовних картин світу різних [етно]культур або концептуалізації одного й того ж фрагмента дійсності чи знання про нього як міжмовну універсалію в різних лінгвокультурах;

3) художня лінгвоконцептологія, що взаємодіє з лінгвостилістикою та лінгвофольклористикою, об'єктом дослідження якої є [літературно-]художні концепти, які вивчають як у контексті окремого літературно-художнього твору, так і життєдіяльності того чи іншого автора або ж в контексті уснопоетичної народної творчості;

4) наукова лінгвоконцептологія, або когнітивна термінологія, в центрі уваги якої перебувають наукові концепти переважно суспільних наук;

5) лінгвоконцептографія, або лінгвоконцептологічна лексикографія, пов'язана з укладанням словників концептів і в цьому контексті – словників стереотипів, символів, образів, констант національної свідомості та опрацюванням їхніх теоретичних засад [2, с. 4].

До названих напрямів Т. Космеда пропонує додати аксіологічну концептологію і гендерну, зауважуючи, що вони достатньо репрезентовані у працях з аксіології і гендерної лінгвістики [5, с. 20].

Декілька підходів у галузі лінгвоконцептології, зокрема до аналізу концептів, зазначає Н. Слухай, а саме: системно-мовний, денотативний, сигніфікативний, що включає такі варіанти, як лінгвоенциклопедичний, лінгвоміфопоетичний та наївно-мовний, і функціонально-прагматичний. Дослідниця робить висновок, що розглянуті нею підходи є співвідносними, часто перетинаються, є комплексними, що дає змогу глибше пізнати природу концепту [10, с. 462–470].

На думку В. Кононенка, саме виділення лінгвістичного аспекту в дослідженнях концепту визначає місце мовознавчої науки в загальнокультурних пошуках [4, с. 111], а відтак, зумовлює

її міждисциплінарний статус. І якщо раніше відсутність спеціальної наукової дисципліни, яка займалася б вивченням концептів, змушувала науковців розглядати їх у межах уже наявних галузей, то виділення лінгвоконцептології вирішило проблему їхнього аналізу. І хоча нову лінгвістичну науку – лінгвоконцептологію – кваліфікують по-різному, проте більшість сходиться на тому, що це дисципліна інтегрального (синтезуючого) типу, яка належить до когнітивних галузей гуманітарного знання.

Дотримуючись поширеної в сучасній науковій парадигмі думки, що з'явилась лінгвоконцептологія на стику лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, М. Піменова, посилаючись на В. Карасика й Г. Слишкіна, зазначає низку її кваліфікаційних ознак. По-перше, вона реалізує інтегральний підхід до мови. Сформувавшись внаслідок міждисциплінарного синтезу, враховує як лінгвістичні відомості, так і досягнення суміжних наук, що дає змогу докладніше схарактеризувати досліджуваній об'єкт. По-друге, її поява стала можливою у зв'язку з особливостями антропоцентричної парадигми, що змістила акценти в тріадах – «мова – людина – пізнання» і «мова – людина – культура» на вивчення людини. По-третє, лінгвоконцептологія значну увагу приділяє проблемі картини світу в різних її варіантах. По-четверте, вона оперує спеціальним терміном – «концепт». До інших ознак належать: здатність апелювати до поняття людської свідомості, користуватися спеціальною методикою (методом) дослідження, в тому числі метафоричного аналізу [7, с. 29–30].

Загалом сучасний стан концептологічних досліджень свідчить про потужні перспективи вивчення мовомисленневих процесів у ракурсі лінгвоконцептологічної теорії. Напрацьований науковий інструментарій дає змогу детально і ґрунтовно вивчати концептуальні системи будь-якої мови на різних етапах її розвитку, встановлювати структурно-сміслові площини окремих концептів, особливості їх взаємодії у межах концептосфер, специфіку мовної особистості тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воркачев С. Г. Лингвокультурная концептология. Становление и перспективы / С. Г. Воркачев // Изв. РАН. Сер. литературы и языка. – 2007. – Т. 66. – № 2. – С. 13–22.
2. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): [монографія] / В. Л. Іващенко. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
3. Карасик В. И. Предисловие. Антология концептов: в 5 т. / В. И. Карасик, И. А. Стернин. – М.: Генеза, 2007. – С. 5–6.
4. Кононенко В. І. Концептологія в лінгвістичному аспекті / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 111–117.
5. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі : [монографія] / Т. А. Космеда, Н. В. Плотнікова. – Львів: ПАІС, 2010. – 408 с.
6. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра : [монографія] / В. Г. Ніконова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
7. Піменова М. В. Концептуальные исследования. Введение : [учеб. пособие] / М. В. Піменова, О. Н. Кондратьева. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова : Полтава – Довкілля К, 2008. – 712 с.
10. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномена / Н. В. Слухай // Мовні та концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К.: ЛОГОС, 2002. – № 7. – С. 462–470.
11. Степанов Ю. С. «Интертекст», «Интернет», «Интерсубъект» (к основаниям сравнительной концептологии) / Ю. С. Степанов // Изв. РАН. Сер. литературы и языка. – 2001. – Т. 60. – № 1. – С. 3–11.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014 р.